

ORTA ÜMUMTƏHSİL MƏKTƏB KURSUNDA KİMYADAN HESABLAMA MƏSƏLƏLƏRİ VƏ ONLARIN HƏLLİ ÜSULLARI

M.H.Şahbazov, N.M.Salmanova

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

Kimyanın tədrisi prosesində kimya məsələlərinin həlli bu elmin əsaslarının mənimsənilməsində vacib aspektlərdən biri hesab olunur. Məsələ həlli şagirdlərdə praktik bacarıq və biliklərin əldə olunmasında əvəzsiz rol oynayır. Müxtəlif mövzulara aid kimya məsələlərinin həlli zamanı şagirdlər fənlərarası əlaqələri həyata keçirirlər ki, bu da onlarda dünyagörüşünü inkişaf etdirməyə imkan verir. Şagirdlərdə məsələ həlli zamanı əməksevərlik, məqsədyönlülük kimi xüsusiyyətlər tərbiyə olunur, eləcə də məsuliyyət hissi və əzmkarlıq kimi şəxsi keyfiyyətlər inkişaf edir. Kimyanın tədrisində məsələ həlli əsasən problem situasiyanın yaradılmasında, biliklərin məhkəmləndirilməsi və yoxlanmasında tətbiq edilir. Kimyadan biliklərin dərinləşməsi və konkretləşməsi üçün məsələ həlli xüsusi rol oynayır. Məsələ və çalışma həlli zamanı şagirdlər həmçinin keçirilmiş mövzuları təkrar edir, nəticədə şagirdin bilikləri dərinləşir və qarşıdakı mövzuları dərk etmək üçün konkret təsəvvürlərə malik olurlar. Ümumiyyətlə məsələ həlli prosesi zehni faaliyyətin ən vacib elementlərini özündə birləşdirir. Bura fikirləşmək, mühakimə yürütmək, analiz və sintez etmək, ümumiləşdirmə aparmaq və s daxildir.

Kimya məsələlərini aşağıdakı üç qrupa bölmək olar:

- 1) məsələ-suallar;
- 2) eksperimental məsələlər;
- 3) hesablama məsələləri.

Məsələ-sualların həlli zamanı heç bir kimyəvi formul və ya tənlikdən istifadə edilmir, yalnız mühakimə yürütmək yolu ilə cavabı tapılır. Buna görə də bəzən bu məsələlərə məntiq və ya mühakimə məsələləri də deyilir.

Eksperimental elm olan kimyanı praktikasız, təcrübəsiz təsəvvür etmək olmaz. Təcrübə ilə əlaqəli olan məsələlər **eksperimental məsələlər** adlanır. Onları həll etmək üçün mütləq təcrübə aparılmalıdır. Bu cür məsələlər adətən sinifdə həll edilir. Eksperimental məsələləri, sırf təcrübə ilə əlaqədar olan, eləcə də həm təcrübə aparılıb, həm də hesablama tələb edən məsələlərə ayırd etmək olar.

Kimya məsələlərinin əsas hissəsini hesablama məsələləri təşkil edir. **Hesablama məsələlərində** kəmiyyətlər əvvəlcədən məlum olur və onlardan istifadə edərək məsələdə soruşulan nəticə hesablanıb tapılır. Hesablama məsələləri xarakterindən asılı olaraq üç qrupa bölünür:

- 1) çalışma (təmrin) məsələləri;

- 2) elmi tədqiqat xarakterli məsələlər;
 3) istehsalat-texniki məsələlər.

Çalışma (təmrin) məsələlərinin həlli zamanı əsas məqsəd məktəbdə keçirilmiş dərsi möhkəmlətmək, kimyəvi birləşmələrin tərkiblərini şagirdlərin yaxşı öyrənmələrinə və yadda saxlamalarına kömək etməkdir. Bu məsələlər şagirdləri sırf çalışdırmaq, kimyəvi formulun mahiyyətini başa salmaq, qram – molekul anlayışını dərk etdirmək məqsədi güdür. Onlar həyatla, istehsalat prosesləri ilə bağlı olmaya da bilər. Məsələn:

- 1) 3.2 q bromda (Br_2) nece molekul vardır?
- 2) 1.5 mol kalium-xlorid (KCl) nece qramdır?
- 3) 54 q suda (H_2O); 6q hidrogendə (H_2); 189 q nitrat turşusunda (HNO_3) neçə mol maddə vardır?
- 4) Şəkərin ($\text{C}_{12}\text{H}_{22}\text{O}_{11}$) nə qədərində 7.2 q karbon (C) vardır?

Elmi-tədqiqat xarakterli məsələlərin istehsalatla bilavasitə əlaqəsi yoxdur. Bu cür məsələlər şagirdlərə kimya elmini dərindən öyrənmək, onu şüurlu surətdə qavramaq, məktəbdə qazandıqları biliyi kimya istehsalatına tətbiq etmək vərdişləri aşılayır. Məsələn: Bertole duzunu KClO_3 ayırmaqla 0.5 qram – molekul oksigen alınmışdır. Neçə qram – molekul duz ayrılmışdır. Bu məsələnin istehsalat ilə bilavasitə əlaqəsi yoxdur. Lakin, bunu həll edən şagird təcrübədə tapılan bir kəmiyyətə (0.5 qram – molekul oksigenə) əsasən məsələdə tələb olunan, tədqiqat olunan maddənin miqdarını hesablamaq yolunu öyrənir.

İstehsalat-texniki xarakterli hesablama məsələləri bilavasitə həyat, istehsalat və xalq təsərrüfatının müxtəlif sahələri ilə əlaqədar məsələlərdir. Bu cür məsələlərin həlli də şagirdlərdən dərin düşünmək, öyrəndiyi qanunları və onları ifadə edən formulaları düzgün tətbiq edə bilmək vərdişini tələb edir. Bu məsələlərin elmi – tədqiqat xarakterli məsələlərdən fərqi, rəqəmlərin sırf riyazi olmayıb, həyatdan, istehsalatdan götürülməsidir. Eyni zamanda, elmi – tədqiqat məsələlərindən fərqli olaraq, burada maddələr saf halda düşünülməyib onlarda ola bilən qarışıqlar da nəzərə alınır. Məktəbin həyatla əlaqəsini möhkəmlətmək üçün kimya kursunda istehsalat xarakterli məsələlərə geniş yer verilməlidir.

Kimyadan hesablama məsələlərini üç yarımqrupa bölmək olar:

- 1) kimyəvi formulaların istifadəsinə və kimyəvi formulaların çıxardılmasına əsaslanan məsələlər;
- 2) kimyəvi reaksiyaların tənliklərinin istifadəsinə əsaslanan məsələlər;
- 3) maddələrin məhlulları ilə bağlı məsələlər.

Hər bir yarım qrupa çoxlu sayda müxtəlif növ məsələlər daxil edilir. Məsələn, 1-ci yarımqrupa 15-dən çox məsələ növü daxil edilir: 1) birləşmələrin nisbi molekul kütlələrinin hesablanması; 2) maddədə elementlərin kütlə nisbətlərinin hesablanması; 3) birləşmədə elementin kütlə payının hesablanması; 4) maddənin məlum kütləsinə görə həmin maddədə olan hər hansı bir elementin

kütləsinin hesablanması; 5) maddədə olan hər hansı bir elementin məlum kütləsinə görə maddənin kütləsinin hesablanması; 6) qazın nisbi sıxlığının hesablanması; 7) nisbi sıxlığına görə qazın nisbi molekulyar kütləsinin hesablanması; 8) kütləsinə görə maddənin miqdarının hesablanması; 9) maddə miqdarına görə onun kütləsinin hesablanması; 10) birləşmədə elementlərin kütlə paylarına görə onun sadə formulunun çıxardılması; 11) birləşmədə elementlərin kütlə paylarına və qazın nisbi sıxlığına görə maddənin həqiqi formulunun təyini; 12) yanma məhsullarının kütlələrinə görə maddənin formulunun təyini; 13) maddənin kütləsi, maddə miqdarı və həcmi (qazlarda) görə onda olan hissəciklərin sayının hesablanması; 14) qaz halında olan maddənin kütləsinin həcmi görə hesablanması; 15) qaz halında olan maddənin həcmi kütləsinə və maddi miqdarına görə hesablanması və s.

Reaksiya tənliklərinin istifadəsinə əsaslanan məsələ növləri bundan daha da çoxdur. Maddələrin məhlullarına aid olan hesablama məsələlərinin aşağıdakı növləri vardır: 1) maddənin "həll olması" anlayışına aid hesablamalar; 2) məhlulda həll olan maddənin kütlə payı anlayışının istifadəsinə aid hesablamalar; 3) molyar qatılıq anlayışına aid hesablamalar; 4) bir qatılıqdan digər qatılığa keçilməsinə aid hesablamalar. Tədris prosesində məsələlərin hər hansı bir növünə üstünlük verilməməlidir.

Şagirdlər istər sinifdə, istərsə də evdə məsələ həll etdikdə ümumi şərtlərə riayət etməlidirlər. Belə ki, kimyadan hesablama məsələlərini həll edərkən aşağıdakı cəhətləri nəzərə almaq lazımdır.

- Məsələnin yazılış qaydası.
- Məsələnin həlli üçün hazırlıq, yəni qabaqcadan aydınlaşdırılması mühüm olan cəhətin meydana çıxarılması, məsələnin həlli üçün lazım olan formul və tənliklərin yazılması.
- Məsələnin riyazi həll edilməsi. İstifadə ediləcək formul və tənliyin axtarılan kəmiyyətə görə cəbri həll edilməsi, məlum qiymətlərin formulda yerinə qoyulması və hesablanın cavabın tapılması.

Şagirdlərin kimya elmini dərk etmək üçün tətbiq edilən məsələ və çalışma həllinin həyata keçirilməsində müəllimlərin də rolu böyükdür. Müəllim mümkün qədər məsələ həllinə tez başlamalı, şagirdlərə öyrənilən mövzulara aid sadədən mürəkkəbə doğru müxtəlif məsələlər həll etdirməlidir. İlk məsələlər sadə olmalı, ancaq vəsfi xarakter daşmalı, adətən öyrənilən mövzuya aid sual-məsələlərdən ibarət olmalıdır. Şagirdlərə verilən məsələlər sinfin güc və qabiliyyətinə uyğun olmalıdır, əks halda şagirdlər uğursuz nəticə aldıkları üçün özlərinə inamı itirib, kimya fənninə qarşı soyuqluq nümayiş etdirə bilərlər. Eləcə də, müəllim şagirdlərdən rəqəmləri, kimyəvi işarələri, formulaları və reaksiya tənliklərini düzgün yazmağı tələb etməlidir.

Hesablama məsələlərinin əsas **altı həlli üsulları** ayırd edilir:

- 1) kütlələrin nisbətlərindən istifadə üsulu;
- 2) kütlələrin müqayisəsi üsulu;
- 3) “maddə miqdarı” və “mol” anlayışlarından istifadə üsulu;
- 4) tənasübün tərtibi üsulu;
- 5) mütənasiblik əmsalından istifadə üsulu;
- 6) vahidə gətirmə üsulu.

Göründüyü kimi məsələ həlli biliklərin möhkəmləndirilməsində, yeni biliklərin əldə edilməsində və zehni fəaliyyətin inkişafında həlledici rola malikdir və kimyanın tədrisinin ayrılmaz tərkib hissəsidir. Məsələ həll etmək bacarığı kimyanı yaradıcı sürətdə öyrənməyin kriteriyası hesab olunur. Ümumiyyətlə bu bacarıq hər bir insanda eyni dərəcədə inkişaf etmir. Lakin hər bir şagirdə bu bacarığın kiçik elementləri vardır. Önəmli olan onu daha da inkişaf etdirməkdir. Bunun üçün kimyanın nəzəri əsaslarını diqqətlə dərinlən öyrənmək və məsələ həlli ilə müntəzəm məşğul olmaq lazımdır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Ə.Əbdürrəhimov. Kimya tədrisi üsulu. B., 1959.
2. Кузнецова Н.Е. и др. Методика преподавания химии. 1984.
3. Цитович И.К., Протасов П.Н. Методика решения расчетных задач по химии. М., 1983.
4. Ерыгин Д.Г., Шишкин Е.А. Методика решения задач по химии. М., 1989.
5. Кузьменко Н.Е., Еремин В.В. Химия., 2400 задач для школьников и поступающих в вузы. М.: Дрофа, 1999.
6. Штремплер Г., Хохлова И. Методика решения расчетных задач по химии (8-11 кл). Просвещения, 2000.

М.Г.Шахбазов, Н.М.Салманова

Способ решений вычислительных задач по химии в общеобразовательных средних школ

РЕЗЮМЕ

Цель статьи - изучить важность решения проблем в образовании химии средней школы, решающую роль учащихся в умственном развитии и приобретение новых знаний, классификация задач по химии и их решений.

M.H.Shahbazov, N.M.Salmanova

The solution methods of accounting issues in chemistry a secondary schools

SUMMARY

The aim of the article is to examine the importance of problem solving in the chemistry education of the secondary school, the crucial role of pupils in mental development and the acquisition of new knowledge, classification of chemistry issues and their solutions.

Açar sözlər: kimyanın tədrisi metodikası, hesablama məsələləri, hesablama məsələlərin həlli üsulları

Ключевые слова: методика преподавания химии, вычислительные задачи, методика решения вычислительных задач

Key words: methodology of teaching of chemistry, accounting issues, methodological solution of accounting issues.